

Administrative-legal means and methods of protection of rights of whistleblowers

Адміністративно-правові засоби та способи захисту прав викривачів

Olha Kosytsia

Key words:

whistleblowers, protection of the rights of whistleblowers, prevention of corruption, legal means, legal methods, human right to free expression of views.

Ключові слова:

викривач, захист прав викривачів, запобігання корупції, правові засоби, правові способи, право людини на вільне вираження поглядів.

Предмет регулювання адміністративного права постійно розширюється, змінюється, що є неодмінним наслідком змін в соціальному житті та реформації державно-правових процесів. Суспільні відносини, які виникають під час реалізації, охорони та захисту прав викривачів, є предметом адміністративного права, а інститут викривачів є об'єктом адміністративно-правової охорони.

Загальновідомою є також позиція, що адміністративне право як публічна галузь все ж таки тісно та досить часто перетинається з приватними галузями права. Якщо говорити про викривачів корупції, то ми звикли розуміти корупцію як проблему, яка притаманна лише публічному сектору. І якщо говорити про механізм забезпечення прав викривачів як ефективному та дієвому (в перспективі) засобу запобігання корупції в органах публічної адміністрації, то означена сфера суспільних відносин безумовно відноситься до предмету адміністративного права.

У статті 3 Конституції України зазначається, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Права і свободи людини та їх гарантії, які проявляються в законодавчому забезпеченні та дієвому правовому механізмі їх захисту, визначають природу і спрямування діяльності держави, яка через органи влади забезпечує адміністративно-правові засоби захисту прав і свобод людини як на національному так і на міжнародному рівні.

Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина займають поважне місце у правовому полі держави та розглядаються як складова правової системи, що визначають «... зміст і спрямованість діяльності держави»¹.

Теоретико-правові основи способів та засобів захисту прав громадян висвітлювалися в працях таких вчених як: В.Б. Авер'янов, М.М. Антонович, І.Л. Бородін, Н.Д. Гетьманцева, Г.В. Єрьоменко, Т.В. Збирак, І.Г. Козуб, Я.В. Лазур, О.Ф. Мельничук, Т.А. Пługатар, В.В. Плиска, П.М. Рабінович, О.Л. Соколенко, М.І. Хавронюк, Т.М. Ярова. На актуальність та необхідність законодавчого регулювання захисту прав викривачів наголошують вітчизняні вчені: В.І. Бенедик, В.М. Гвоздецький, О.О. Костенко, О.П. Мусієнко, О.В. Нестеренко, В.В. Плиска, О.Ю. Шостко, І.І. Яцків. Однак із появою в національному правовому полі інституту викривачів питання адміністративно-правових способів та засобів їх захисту досі залишаються поза увагою науковців.

Викривачі, тобто особи, які повідомляють (у межах відповідної організації або до правоохоронного органу) або оприлюднюють (публічно) інформацію про правопорушення, отримані в ході своєї трудової або службової діяльності, допомагають запобігти негативним наслідкам та виявити загрозу або шкоду суспільним інтересам, які в іншому випадку можуть залишатись прихованими. Проте викривачі часто не повідомляють про порушення законодавства, боячись помсти. Так, за даними Global Business Ethics Survey (2018) 27% робітників зазнали негативних наслідків після повідомлення про порушення закону в тій організації, в якій вони працюють².

¹ Бородін М. Конституційне право громадян на звернення до суду за захистом своїх прав. Право України. 2000. № 8. С. 65-66.

² Global Business Ethics Survey 2018. URL : <https://www.ethics.org/download-the-2018-global-business-ethics-survey/>

З цих причин важливість забезпечення ефективного захисту викривачів все більше визнається як на національному, так і на міжнародному рівні. У квітні 2019 року прийнято Директиву Європейського Парламенту та Союзу про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу³, якою встановлено нові загальноєвропейські стандарти для захисту викривачів – осіб, які виявлятимуть порушення законодавства ЄС в різних сферах: державних закупівель, фінансової діяльності, відмивання коштів та фінансування тероризму, споживчої безпеки, безпеки на транспорті, захисту навколишнього природного середовища, ядерної безпеки, безпеки харчових продуктів та кормів, здоров'я та благополуччя тварин, охорони здоров'я, захисту прав споживачів, конфіденційності, захисті даних та безпеки інформаційних систем. Держави-члени Європейського Союзу мають два роки для виконання Директиви та погодження правил.

Правом на захист права є законодавчо передбачена можливість людини використовувати з метою захисту свого права власно дозволені законом примусові дії або звернутися до компетентних державних або міжнародних органів (організацій) з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки. Право на захист – це не є захист. Захист означає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях, конкретних відносинах. Своє право на захист людина може реалізувати в різних формах⁴. Право на захист викривачів передбачено ч. 2 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції», а саме: особи, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, перебувають під захистом держави, та ч. 3 – особа або член її сім'ї не може бути звільнена чи примушена до звільнення, притягнута до дисциплінарної відповідальності чи піддана з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням нею про порушення вимог цього Закону іншою особою⁵.

У тлумачному словнику, за редакцією Д. Ушакова, поняття засобу розглядається як знаряддя (предмет, або сукупність інструментів), що використовуються з метою здійснення певної діяльності; прийом, спосіб дії з метою досягнення чого-небудь⁶. Засіб з філософської точки зору розглядається як будь-що, за допомогою чого суб'єкти, які його використовують досягають певного запланованого результату⁷. Що стосується юридичного засобу, то, на думку В.В. Плиски, ним може визнаватися будь-яке явище, за допомогою якого досягається визначена на законодавчому рівні мета (ціль, результат)⁸. На думку автора С. Алексєєва, юридичні засоби є інституціональними субстанціональними правовими феноменами, що можуть розглядатись лише з точки зору їх функціонального призначення і направленості на досягнення соціально-позитивних цілей⁹.

На думку А.В. Малько правові засоби є правовими явищами, які виявляються в інструментах встановлення суб'єктивних прав, обов'язків, пільг, заборон, заохочування, нагородження та діями, пов'язаними з технологією реалізації прав і обов'язків¹⁰. В.К. Колпаков до засобів, які містять у собі адміністративно-правовий метод регулювання відносить приписи, заборони, дозволи. Приписи – покладання прямого юридичного зобов'язання чинити ті чи інші дії в умовах, які передбачені правовою нормою. Заборони – покладання прямих юридичних обов'язків не чинити тих чи інших дій в умовах, передбачених правовою нормою. Дозволи – юридичний дозвіл чинити в умовах, передбачених нормою, ті чи інші дії, або утримуватися від їх вчинення за своїм бажанням¹¹. І. Березовська виокремлює такі групи адміністративно-правових засобів: 1) дозвільні; 2) реєстраційні; 3) адміністративно-правового примусу¹².

³ European Parliament legislative resolution of 16 April 2019 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of persons reporting on breaches of Union law. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0366_EN.html?redirect#BKMD-11

⁴ Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2002. С. 40

⁵ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

⁶ Толковый словарь русского языка: в 4 т. / гл. ред. Б.М. Волин, Д.Н. Ушаков (т. 2-4). М.: ГИ «Советская энциклопедия» (т. 1): ОГИЗ (т. 1): ГИНС (т. 2-4), 1935-1940. С. 292.

⁷ Гіжевський В.К. Популярна юридична енциклопедія. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 183.

⁸ Плиски В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. 2015. С. 23.

⁹ Теория государства и права / С.С. Алексеев, С.И. Архипов и др. М.: Норма, 2005. С. 365.

¹⁰ Малько А.В. Проблемы правовых средств: сборник науч. исслед. «Проблемы теории государства и права». М.: Проспект, 1999. С. 326.

¹¹ Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 56-57.

¹² Березовська І.Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 18 с.

Засоби можна розглядати ще і як інституційні явища, що функціонують у правовій сфері та є зовнішнім виразом регулятивної дії права. Виходячи з цього, специфікою юридичних засобів є те, що вони визначені на рівні законодавства та гарантовані останнім. Разом з тим, сутність юридичного засобу зводиться до його розуміння як одного з найважливіших функціонуючих елементів права, у якому міститься своєрідна «правова енергія», що полягає у реалізації впливу на суспільні відносини з метою їх адекватного врегулювання. Представники наведеної вище концепції розуміння юридичного засобу вважають, що останній може мати вираження у наступних формах: – засіб у формі норми права; – засіб у формі права або обов'язку; – засіб у формі правовідносин; – засіб у формі юридичних фактів; – засіб у формі правозастосовних актів; – засіб у формі засобів заохочення або пільг¹³.

З іншого боку, юридичні засоби можуть бути класифіковані: 1) за галузями права на: кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові; 2) за характером: матеріально-правові, процесуальні; 3) за видом правого регулювання: нормативні, тобто встановлені у нормах заборони; індивідуальні, тобто акти реалізації прав та свобод; 4) за інформаційно-психологічною направленістю: стимулюючі; обмежуючі¹⁴.

В.В. Плиська виокремлює наступні ознаки адміністративно-правових засобів: 1) вони виражають собою всі узагальнюючі юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів права, досягнення поставлених цілей (в чому і проявляється їх соціальна цінність та в цілому права); 2) вони являються основними елементами діючого права, що надає їм особливу юридичну силу, направлену на подолання перешкод, що знаходяться на шляху задоволення інтересів учасників правовідносин; 3) результатом їх здійснення є конкретний результат, що характеризується тією чи іншою мірою ефективності правового регулювання; 4) їх реалізація забезпечується державою, шляхом встановлення на рівні законодавства¹⁵.

Адміністративно-правові засоби захисту викривачів тісно переплітаються з правовими заходами, що здійснюються у сфері запобігання та протидії корупції.

Засоби тісно пов'язані із заходами. До особи, яка здійснила повідомлення про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» або члена її сім'ї, у зв'язку зі здійсненням такого повідомлення не можуть бути застосовані наступні заходи: звільнення або примушення до звільнення; притягнення до дисциплінарної відповідальності; інші негативні заходи (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати) (абз. 1 ч. 3 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції»).

За наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну викривачів, правоохоронними органами до них можуть бути застосовані організаційно-правові заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹⁶. До викривачів можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи. До правових заходів можна віднести: 1. забезпечення конфіденційності відомостей про особу; 2. закритий судовий розгляд. До організаційно-технічних заходів можна віднести: 3. особисту охорону, охорону житла і майна; 4. видачу спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; 5. за письмовою згодою використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; 6. за клопотанням чи згодою заміну документів та зміна зовнішності; 7. за клопотанням чи згодою зміну місця роботи або навчання з компенсацією різниці у зарплаті; 8. за клопотанням чи згодою переселення в інше місце проживання; 9. поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; Хоча Закон «Про запобігання корупції» передбачає застосування до викривачів інших спрямованих на захист від протиправних посягань заходів, однак в чинному законодавстві їх не закріплено¹⁷.

¹³ Плиська В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. 2015. С. 23.

¹⁴ Салищева Н.Г. О некоторых способах защиты и охраны прав, свобод и законных интересов граждан в сфере деятельности власти в Российской Федерации. Конституция Российской Федерации и совершенствование механизмов защиты прав человека. М., 1994. С. 121.

¹⁵ Плиська В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. 2015. С. 28.

¹⁶ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

¹⁷ Луцик В. Забезпечення безпеки викривачів корупційних правопорушень / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звіт. наук.-практ. конф., 7-8 лют. 2018 р. : [у 2 ч.] / [редкол.: В.М. Бурдін (голова) та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Юрид. ф-т. - Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2018. Ч. 2. 2018. С. 219-222.

Правові засоби являють собою систему правових норм, що забезпечує організацію та реалізацію захисту права громадян на свободу слова, сприяє використанню й застосуванню форм і способів такого захисту. Під способом захисту права громадян на свободу слова варто розуміти сукупність ознак правового характеру, що відображають сутність порушеного права громадян на свободу слова і особливостей процесу його відновлення, а також вид юридичної відповідальності, що застосовується до правопорушника¹⁸.

Отже, засобами є сукупність різноманітних за суттю та призначенням правових явищ, інструментів, заходів, які у сукупності вирішують завдання запобігання, припинення та відновлення прав особи.

Завдяки адміністративно-правовим способам та засобам захисту усі конституційні права соціального, економічного, ідеологічного, культурного характеру є реальними.

Адміністративно-правові засоби та способи захисту прав людини охоплюють суспільні відносини в різних сферах суспільного життя та виникають у процесі публічної діяльності органів держави. Суб'єктивне право викривача повідомити про порушення законодавства іншою особою реалізується в процесі його службової або трудової діяльності в публічному і приватному секторі, а адміністративно-правові засоби є неодмінним інструментом захисту його прав.

Н.Д. Гетьманцева виділяє базисним адміністративно-правовим засобом захисту прав громадян – позов¹⁹. За О.Л. Соколенко, зміст адміністративно-правових засобів захисту прав громадян складають організаційно-розпорядчі відносини, що полягають у організації системи захисту прав громадян, та організаційно-розпорядчі відносини з приводу охорони прав громадян. При цьому, автор зазначає, якщо у першому випадку до адміністративно-правових засобів слід віднести нормативне, організаційне, функціональне, кадрове та матеріально-фінансове забезпечення функціонування компетентних правозахисних державних інститутів, то в другому випадку такими засобами є діяльність правоохоронних органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, і тими органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність²⁰.

Не можна не згадати і про вагомий внесок у дослідження питання засобів адміністративно-правового забезпечення прав та свобод громадян, що зробив автор І.Л. Бородін. До способів адміністративно-правового забезпечення прав громадян автор відносить: – право громадян на оскарження, що закріплене на конституційному рівні; – захист прав громадян з боку органів прокуратури та інших контрольно-наглядових органів; – захист прав громадян у судовому порядку²¹. Науковець В.В. Плиска під засобами адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції необхідно розуміти передбачені законодавством інструменти, спрямовані на реалізацію гарантованих прав громадян основною метою яких є недопущення та боротьба з корупцією²².

Враховуючи погляди науковців та стан законодавчого регулювання захисту прав викривачів, адміністративно-правовими засобами захисту прав викривачів можна вважати систему адміністративно-правових норм, що забезпечують організацію та реалізацію права викривача повідомити про правопорушення, шкоду або загрозу суспільним інтересам та сприяє використанню й застосуванню форм і способів такого захисту.

Розглянувши засоби забезпечення прав викривачів, звернемося до способів їх забезпечення. Під способом захисту права викривачів варто розуміти сукупність правових ознак, що віддзеркалюють сутність порушених прав (трудових, культурних, громадянських) та процес їх відновлення, а також вид юридичної відповідальності, що застосовується до порушників прав викривачів.

Досліджуючи методи та способи захисту та охорони прав громадян, за допомогою яких борються з корупцією, Н.В. Чопик класифікує їх наступним чином: 1) права на адміністративну (управлінську) охорону; 2) право на судовий захист; 3) право на соціальну охорону; 4) право на самооборону. При цьому, перші два

¹⁸ Збирак Т.В. Сутність і значення адміністративно-правових засобів та способів захисту права громадян на свободу слова. Форум права. 2013. № 3. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_41.pdf. С. 240.

¹⁹ Гетьманцева Н.Д. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. Адвокат. 2009. № 11 (110). С. 38.

²⁰ Соколенко О.Л. Теоретичні засади адміністративно-правового захисту прав громадян. Форум права. 2012. № 2. С. 663.

²¹ Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. С. 76-77.

²² Плиска В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. 2015. С. 32.

способи захисту, фактично, є принципами, та доповнюються правом на громадське звернення²³. Дослідниця присвятила своє дослідження забезпеченню прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції, зокрема ролі у вказаному механізмі комітетів Верховної Ради України. Наведений підхід автора до методів викликає критику в частині ієрархічності. На наше переконання, право на судовий захист є заключним методом, адже спершу логічно йде охорона прав, а в разі порушення таких прав – реалізація права на захист.

Під способом захисту І.Л. Бородін розуміє сукупність ознак правового характеру, що відображають сутність порушеного права і особливостей процесу його відновлення, а також виду юридичної відповідальності, що застосовується до правопорушника. Визначення сутності запровадження і розвитку способів захисту прав та свобод людини і громадянина сьогодні можна назвати пріоритетним напрямком правотворчої та правозастосовчої діяльності державних органів²⁴.

Отже під способами захисту прав викривачів слід розуміти врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність органів публічної адміністрації, спрямовану на правильне застосування діючого законодавства, що визначає право громадян свободу слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань. До способів адміністративно-правового забезпечення захисту прав викривачів доцільно віднести право викривача на оскарження рішення щодо розгляду його повідомлення, та негативних наслідків застосованих до нього у зв'язку з викриванням; захист прав викривачів з боку спеціально-уповноважених органів; захист прав громадян у судовому порядку (в порядку звернення до національних судів та Європейського суду з прав людини).

Адміністративно-правові засоби та способи захисту прав викривачів є основою національного механізму забезпечення прав викривачів. Їх визначення на теоретичному рівні, законодавче закріплення та практичне втілення сприятиме реалізації задекларованих норм антикорупційних законів в частині реалізації, охорони та захисту прав осіб, які повідомили про порушення законодавства, шкоду або загрозу суспільним інтересам.

Анотація

У статті розкрито погляди науковців на поняття правових засобів та способів захисту прав і свобод людини і громадянина. Проаналізовано заходи захисту прав викривачів. Дано визначення адміністративно-правових способів та адміністративно-правових засобів захисту прав викривачів.

Summary

The article outlines the views of scholars on the concept of legal means and ways of protecting human and citizen rights and freedoms. The author analyzed measures of protection of the rights of the disclosers, gives the definition of administrative-legal methods and administrative-legal means of protection of the rights of the disclosure.

Використана література:

1. Бородін М. Конституційне право громадян на звернення до суду за захистом своїх прав. *Право України*. 2000. № 8. С. 5-66.
2. Global Business Ethics Survey 2018. URL : <https://www.ethics.org/download-the-2018-global-business-ethics-survey/>.
3. European Parliament legislative resolution of 16 April 2019 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of persons reporting on breaches of Union law. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0366_EN.html?redirect#BKMD-11.

²³ Чопик Н.В. Діяльність комітетів Верховної Ради України як складова забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2017. С. 69.

²⁴ Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: монографія. Херсон: Олді-плюс, 2003.

4. Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2002. 178 с.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / гл. ред. Б.М. Волин, Д.Н. Ушаков (т. 2-4); сост. Г.О. Винокур, Б.А. Ларин, С.И. Ожегов, Б.В. Томашевский, Д.Н. Ушаков; под ред. Д.Н. Ушакова. М. : ГИ «Советская энциклопедия» (т. 1); ОГИЗ (т. 1) : ГИНС (т. 2-4), 1935-1940. 582 с.
7. Гіжевський В.К. Популярна юридична енциклопедія. К. : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
8. Плиска В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. 2015. 210 с.
9. Теория государства и права / С.С. Алексеев, С.И. Архипов и др. М. : Норма, 2005. 496 с.
10. Малько А.В. Проблемы правовых средств: сборник науч. исслед. «Проблемы теории государства и права». М.: Проспект, 1999. 727 с.
11. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник К. : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
12. Березовська І.Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 18 с.
13. Салищева Н.Г. О некоторых способах защиты и охраны прав, свобод и законных интересов граждан в сфере деятельности власти в Российской Федерации. Конституция Российской Федерации и совершенствование механизмов защиты прав человека. М., 1994. 324 с.
14. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
15. Луцик В. Забезпечення безпеки викривачів корупційних правопорушень / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звіт. наук.-практ. конф., 7-8 лют. 2018 р.: [у 2 ч.] / [редкол.: В.М. Бурдін (голова) та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Юрид. ф-т. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2018. Ч. 2. 2018. С. 219-222.
16. Збирак Т.В. Сутність і значення адміністративно-правових засобів та способів захисту права громадян на свободу слова. *Форум права*. 2013. № 3. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_41.pdf.
17. Гетьманцева Н.Д. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11 (110). С. 37-42.
18. Соколенко О.Л. Теоретичні засади адміністративно-правового захисту прав громадян. *Форум права*. 2012. № 2. С. 661- 665.
19. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: монографія. Херсон: Олді-плюс, 2003. 218 с.
20. Чопик Н.В. Діяльність комітетів Верховної Ради України як складова забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2017. 219 с.

Olha Kosytsia,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor of the Department of Legal Support of Economic Activity

Kharkiv National University of Internal Affairs